

DVA LIKA MARKA MARULIĆA: DVOSTRUKI ODNOS PREMA ANTIČKOM NASLIJEĐU

Branko Jozić

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
Pregledni rad

Branko Jozić
Marulianum
S p l i t
marulianum@gmail.com

Marulićevo djelo suodređuju dvije tradicije, kršćanska i antička, što je rezultiralo problematičnom dvojnošću. U njegovu opusu odražavaju se dva naizgled nespojiva lika: humanist i oduševljeni poklonik antike te gorljivi promicatelj kršćanskih istina i kreposti koji klasičnoj baštini odriče vrijednost. To očito nesuglasje traži interpretativno rješenje, i to ponajprije pomnim čitanjem samoga Marulićeva opusa u svjetlu povijesnoga konteksta. Ovdje se predstavljaju oba Marulićeva lika, zatim prilike i tendencije vremena u kojem je Splitsanin stvarao, te se najposlije u samim njegovim tekstovima поближе traži objašnjenje dvaju oprečnih stavova spram antičkoj baštini.

Ključne riječi: Marko Marulić, kršćanski humanizam, antička baština, renesansa

1.

Marulić je pisac na razmeđu epoha, s periferije zapadnoga kulturnog kruga, pa je to samo po sebi izvorom određenih dihotomija (srednji vijek – novo doba, patriotizam – kozmopolitizam, dvojezičnost, odnosno trojezičnost). Te dvojnosti nisu promaknule interpretima i povjesničarima hrvatske književnosti, koji su ih znali pretvoriti u odveć pojednostavnjenu dilemu: je li on srednjovjekovni ili humanističko-renesansni pisac? Budući da mu je u opusu naglašena religiozna opredijeljenost, neki su olako zaključili kako je bliži srednjem vijeku nego renesansi.¹ Međutim, dok se u prvi plan stavljala religiozno-teološka komponenta,

¹ Usp. Branko V o d n i k, *Povijest hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1913, 100, 105; Mihovil K o m b o l, *Povijest hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Za-

»katolička gorljivost«, nerijetko se zaboravljalo da je Marulić također humanist, ljubitelj antike i oduševljeni renesansni stvaralac.² On živi u svijetu raznosmjernih kulturnih i društvenih tendencija, načelo koje ravna njegovim stvaralaštvom jest kreativna imitacija, a shvaćanje pjesničke izvrsnosti i slave neodvojivo je od antičkog naslijeđa. Stoga njegov opus odražava i utjecaj lektire klasičnih autora. Ukratko, Marulićevo djelo suodređuju dvije tradicije, srednjovjekovna i antička, i to ne antagonistički, nego koegzistencijalno. Ta problematična dvojnost, ta dva naizgled nespojiva Marulićeva lika, iziskuju interpretativno rješenje, a do njega je moguće doći što pomnijim čitanjem samoga Marulićeva opusa, ali u svjetlu povijesnog konteksta. Dosadašnjim radovima o tom pitanju³ pridodaje se i ovaj u nastojanju da se dodatno osvijetli ta zanimljiva pojava. Najprije ćemo predočiti oba Marulićeva lika, zatim se osvrnuti na vrijeme i prilike u kojima je Splitski stvarao te najposlije u samim njegovim tekstovima pobliže potražiti objašnjenje dvaju oprečnih stavova s obzirom na antičku baštinu.

2.

Jedan se Marulić zorno predstavlja u *Paraboli 24 (De librorum secularium lectione – O čitanju svjetovnih knjiga)*. Daleko od bilo kakve isključivosti, on tu veli kako valja čitati knjige bilo poganskih bilo naših pisaca pa što je nekorisno odbaciti, a iz onog što može upućivati u čestit život vaditi bilješke.⁴ Toga se programatskog određenja i sam držao: nabavljao je knjige (tiskane i u prijepisu) te ih je za ono

greb, 1945, 75; Slavko Ježić, *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1944, 71; Marin Frančić, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1983, 206. Držim da je Vladimir Filipović prenglasio uvjetovanost te religiozne moralizatorske tendencije potrebom za ideološkim jedinstvom, kako bi se opstalo u teškoj povijesnoj situaciji pred kulturno-političkom alternativom: ili islam ili kršćanstvo (usp. V. Filipović, »Osnovi etičko-filozofske orijentacije Marka Marulića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 1-2 [1983], 3-22 [8-11]).

² Usp. Franjo Šanjek, »Marko Marulić i duhovna gibanja u doba restauracije (16/17. stoljeće)«, *Dani Hvarskog kazališta, XV – Marko Marulić*, Književni krug, Split, 1989, 65; Rafo Bogišić, »I srednjovjekovni i renesansni«, *Ev II*, 9-21.

³ O pitanju Marulićeva dvojstva pobliže usp. Mirko Tomasović, »Marulićev dijalog o mitologiji i literaturi«, *LMD I* (1992), 49-59 (prethodno u *Umjetnost riječi* 1 [1986], 89-97); Zlatko Posavec, »Marulićev *Dialogus de laudibus Herculis*«, *Dani Hvarskog kazališta, XV – Marko Marulić*, Književni krug, Split, 1989, 254; Bratislav Lučin, »Marulićev *Hercules moralisatus* (o alegoriji u *Dijalogu o Herkulu*)«, *CM II* (1993), 17; Darko Novaković, »S onu stranu *Davidijade*: Marulićeve kraće latinske pjesme«, *LS* (2005), 53.

⁴ Usp. *LMD I*, 354. O humanističkoj kulturi čitanja i bilježenja vidi Irena Batičević i Ivan Lupić, »Držićeva *Hekuba* između izvedbe i knjige«, *CM XXII* (2013), 101-102.

vrijeme skupio impozantan broj.⁵ U svojoj Oporuci sam ih je razvrstao na crkvene i »knjige pogana«: ovih drugih je više nego dvostruko.⁶ Plod pak bilježenja jest *Repertorij*, autografski rukopis koji ima znakovit (vjerojatno naknadni, svakako tuđom rukom dodani) natpis: *Multa et varia ex diversis auctoribus collecta que maxime imitatione digna videbantur*; njegov *Index auctorum* znatno povećava spomenuti omjer u prilog poganskih pisaca.⁷ Nadalje, ovaj se »antički« Marulić zdušno bavi epigrafskim antičkim spomenicima koje skuplja i objašnjava, pri čemu je morao uložiti prilično truda u proučavanju antičkih realija.⁸ I brojne bilješke uz Katula u trogirskom kodeksu Petronija pokazuju studiozan pristup »u eminentno humanističkoj ulozi tekstološki osviještenog recipijenta jednog teksta iz klasične antike« koji iz više izvora donosi i preinačuje podatke dodajući i poneku originalnu pojedinost.⁹

Snažan utjecaj poganske lektire odražava se i u Marulićevim latinskim stihovima: u pojedinim motivima i epigramskim temama, u leksičkim izborima i asimiliranim sintagmama.¹⁰ I kad formalno čini otklon od Muza i Apolona, on pjesme ukrašava, oplemenjuje antičkim namjernim ili podsvjesnim reminiscencijama, služi se terminologijom, stereotipnim izrazima iz klasičnog pjesništva. K tome, za jednoga zauzetog vjerskog pisca začuđuje razmjerno malen broj nabožnih pjesama u odnosu na broj onih mitološke tematike. Njegovim opusom defiliraju plejada mitoloških likova: Mars, Venera, Cerera, Apolon i Dafna, Pan sa Siringom, Dejanira i Herkul, kentauri i Meduza, Ocean i Feb. Štoviše, i u obradi kršćanskih tema ne može bez »poetskih taščin«. Tako čak i u *Himnu Bogu* spominje Muze,

⁵ Da je posrijedi za ono doba dosta bogata knjižnica, govore same brojke: Marulićev oporučni popis broji 150-ak svezaka, pri čemu neki svesci sadrže po više djela; inventar knjižnice Poggija Bracciolinija sastavljen nakon njegove smrti 1459. broji 95 knjiga, dok Bartolomeo della Fonte 1513. ostavlja 422 sveska, a jedan od najbogatijih Firentinaca, Palla di Nofri Strozzi, 1431. posjeduje oko 280 naslova. Usp. Giovanni C i a p e l l i, »Biblioteche e lettura a Firenze nel Quattrocento. Alcune considerazioni«, u: *Libri, lettori e biblioteche dell'Italia medievale (secoli IX-XV): Fonti, testi, utilizzazione del libro*. Atti della Tavola rotonda italo-francese (Roma 7-8 marzo 1997), a cura di Giuseppe Lombardi e Donatella Nebbiai Dalla Guarda, Istituto Centrale per il Catalogo Unico delle Biblioteche Italiane, Roma, 2000, 428-433.

⁶ Usp. CM XIV (2005), 37-47; 63-71.

⁷ Od 43 djela iz kojih je vadio bilješke, uzme li se Biblija kao jedinstveno djelo, samo ih 8 spada u kategoriju crkvenih.

⁸ O tome v. Bratislav L u č i n, *Jedan model humanističke recepcije klasične antike*: In epigrammata priscorum commentarius *Marka Marulića* (doktorski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011; o izvorima za *In epigr.* str. 71 i sl. (dostupno na: http://bib.irb.hr/datoteka/527859.Lucin_-_Jedan_model_humanisticke_recepcije_doktorat.pdf).

⁹ Bratislav L u č i n, »Marul, Katul i trogirski kodeks Petronija (*Codex Parisiensis Lat. 7989 olim Traguriensis*)«, CM XVI (2007), 5-48 (32-43).

¹⁰ Usp. *Index locorum* (Marko M a r u l i ć, *Glasgowski stihovi*, prir. i prev. Darko Novaković, Matica hrvatska, Zagreb, 1999, 236-251) gdje su donesena usporedna mjesta iz klasične poezije što ih je priređivač identificirao u Marulićevim stihovima.

Bakha i Uraniju; sunce naziva Titanom, nebesa Olimpom, a Bogu pridaje neke Jupiterove epitete. Pa i kad o biblijskim motivima pjeva na hrvatskom jeziku, služi se vergilijevskom epskom tehnikom i klasičnim pjesničkim aparatom. Za *Juditu* izričito kaže da ju je »sveo u versih po zakonu onih starih poet, kim ni zadovoljno počitati kako je dilo prošlo, da mnoge načine obkladaju, neka je vičnije onim ki budu čtiti«. ¹¹

3.

Iz rečenog se razabire kako cjelokupna antika, kojoj pripadaju i oni drevni i uzvišeni pjesnici (*prisci illi sanctique uates*, Georg. Sisgor.), za Marulića ima kanonsku vrijednost. Međutim, taj afirmativni, čak adorativni odnos ¹² u drugim se slučajevima promeće ne samo u programatski otklon od Rimljana i Grka nego u otvoreno, borbeno neprijateljstvo. U nekim izričajima o pjesničkim izmišljotinama i mudrosti pogana razabire se prijezir, pa i stilizacija ranokršćanskih apologeta. Evo tek nekoliko ključnih citata:

Ako koga od nas snađe kadgod želja da čita knjige koje sadrže bilo pjesničke bajke, bilo mudrost ovoga svijeta, valja se potruditi da se *posve ogradimo* od takva nekorisna užitka i da potražimo samo ono što može koristiti usvajanju pobožna odgoja. ¹³

Neka se šuti o oštroumnosti filozofa! Istinu su istražili samo oni koji su vjerovali Bogu. *Neka umukne slava* i jednih i drugih! Uzalud se znojila od muke cjelokupna škola poganskih filozofa. Mi prezrimo njihovu ludost, jer u njima nema nikakve valjane mudrosti, i dajmo se na čitanje *samo* onoga što nam pokazuje put kojim se stiže u besmrtnost. ¹⁴

Stoga nek zamuknu laži i hvastanja pjesnika davnih ...
Izmišljotine to su, i svatko je načistu s time ...
...moja od poganskog smeća je prosta Muza. ¹⁵

¹¹ Jud (Posveta), 114.

¹² O antici kao Marulićevu uzoru v. Bratislav L u č i n, »Profilo umanistico di Marco Marulić«, *Italia – Slavia tra Quattro e Cinquecento: Marco Marulić umanista croato nel contesto storico-letterario dell'Italia e di Padova*. Atti della giornata di studio tenuta-si presso l'Università di Padova il 7 dicembre 2001, a cura di Luciana Borsetto, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 2004, 46-48

¹³ Inst I, 211-212; 60.

¹⁴ Ev I, 60; I, 133 (istaknuo B. J.).

¹⁵ Dav I, 240, 243, 249-250.

S obzirom na taj dvostruk – proturječan odnos prema antičkom književnom nasljeđu nametnulo se pitanje: »imamo li posla s biološki uvjetovanom mijenom, svjetonazornim zaokretom ili tek s bezazlenom prilagodbom žanrovskim konvencijama? Ili je, možda, riječ o trajnoj janovskoj dvoličnosti?«¹⁶

4.

Problem odnosa prema »poganskome«, pa onda i antičkoj književnoj baštini, proteže se još od apostolskog vremena u rasponu od potpunog ograđivanja od svega poganskoga do popustljivosti jednoga Petra (»meni Bog pokaza da nikoga ne zovem okaljanim ili nečistim«, *Dj* 10,28) odnosno Pavla (»Sve je čisto čistima; okaljanima pak i nevjernima ništa čisto, nego su im okaljani i razum i savjest«, *Tit* 1,15). Ovdje nije moguće dati iscrpniji, nego tek sumaran pregled tih stavova. U spisima apologeta uočavamo izvrsno poznavanje antičke literature; dok se s jedne strane vrlo kritički i s porugom osvrću na neke navode poganskih pisaca, bez ustručavanja ih citiraju kad im to odgovara za potkrjepu vlastitih postavaka.

U polemici protiv poganske religije Laktancije za pjesnike veli da su stvarne događaje pretvorili u fantastične prikaze: »... junačkim su djelima dodali stanovitu boju... u želji da ukrašavaju... budući da je zadaća pjesnika pomoću neizravnih preoblika, a s određenom dostojnošću, prevesti ono što se doista zbilo u svojevrsan ljepši lik.«¹⁷ Spomenuti je i već po naslovu znakovit govor Bazilija Cezarejskog: *Basilii Magni oratio ad adolescentes: Quomodo ex Graecis litteris utilitatem capiant* (ili: *Quomodo possint ex gentilium libris fructum capere*).¹⁸ Uviđajući propedeutički potencijal književnosti, Bazilije mladež ohrabruje i potiče da poput pčela iz poganskih pisaca sabiru pouke i lijepe primjere.

Augustin s jedne strane veli kako pjesnici, koji u objesti i bezbožnoj razudarnosti običavaju lagati, štošta izmišljaju, a te su izmišljotine zločinačke i smiješne;¹⁹ s druge, utilitaristički drži kako valja posezati za pozitivnim iznašašćima pogana

¹⁶ Darko N o v a k o v i ć, n. dj. (3), 53. Marulićev zazor prema antičkoj baštini već je prije registriran: usp. Milivoj Š r e p e l, »O Maruliću«, *Rad JAZU* 146 (1901), 154–220 (165; 172–174); Vinko L o z o v i n a, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1936, 64; Branimir G l a v i ć i ć, »Marulićeva latinska djela«, Marko Marulić, *Pouke za čestit život s primjerima* (prev. i protumačio Branimir Glavičić), Globus, Zagreb, 1986, XLVIII.

¹⁷ Div. inst., 1,11,23–24. (Prijevod je moj.)

¹⁸ Uz variranje naslova u vrijeme humanizma djelo je imalo izvanrednu fortunu: Leonardo B r u n i objavio ga je 1460. pod naslovom *Oratio ad adolescentes de legendis antiquorum seu gentilium libris*; 1512. se pojavljuje kao *De poetarum oratorum historicorumque ac philosophorum legendis libris*. O fortuni Bazilijeva govora usp. Luzi S c h u - c a n, *Das Nachleben von Basilius Magnus »Ad Adolescentes«*. *Ein Beitrag zur Geschichte des christlichen Humanismus*. Librairie Droz, Genève, 1973.

¹⁹ Usp. *De civ. Dei* 7,18,26; 8,21,2; 19,12,2; 4,17.

i njima se služiti u širenju evanđelja.²⁰ Podvojenost nalazimo i u Jeronima: on drži da su gotovo sve knjige sviju pisaca prepune znanja i nauke. Na prigovor da »neznabožackim kalom prlja divnu ljepotu Crkve«, rimskom odvjetniku Magnu odgovara zašto u svojim djelima katkad navodi primjere iz svjetovnih knjiga.²¹ Pozitivan stav prema poganskoj literaturi i Augustin i Jeronim obrazlažu praveći paralelu sa zgodama iz Svetog pisma: kao što su Izraelci pri izlasku od Egipćana uzeli srebrnoga i zlatnog nakita te odjeće (usp. *Izl* 3,22; 12,35), tako i kršćani iz poganskih knjiga trebaju uzeti ono što je valjano.²² Jeronim podsjeća kako se David poslužio Golijatovim mačem da mu odrubi glavu; kako je Bog dopustio da se za ženu uzme i zarobljenicu (ne-Židovku), s tim da je se obrije, odreže nokte i uredi (usp. *Pnz* 21,10) pa pita: »Je li dakle čudo da i ja svjetovnu mudrost, poradi milinâ njezine rječitosti i krasote njezinih uda, od sluškinje i ropkinje hoću da učinim Izraelićankom; i pošto odrežem i obrijem sve što je u njoj mrtvo, to jest neznabožacko, pohotno, prijeverno, razbludno, spojen s njezinim sasvim očišćenim tijelom, od nje rađam domaće robove [*vernaculos*] Gospodina nad vojskama?«²³ Za opravdanje svog postupka navodi cijeli niz kršćanskih pisaca, počevši od apostola Pavla (a spominje također Josipa Flavija i Filona), koji »tako silno napunjavu svoje knjige naukom i znamenitim riječima filozofâ da čovjek ne zna čemu bi se više divio: svjetovnoj učenosti ili znanju Svetog pisma.«²⁴

Međutim, da s obzirom na pogansku lektiru Jeronim ipak nije bio načisto i da ga je mučila »vatra savjesti«, razabire se iz legendarnog sna, u kojem pred višnjim sudcem bi optužen da je ciceronovac, a ne kršćanin. Tada je prisegnuo da više neće čitati poganskih spisa; kad mu je kasnije Rufin predbacivao da je krivokletnik, morao se pravdati da snovima ne treba vjerovati i da se, uostalom, zakleo da pogane više neće čitati, ali ne i da će zaboraviti ono što je prethodno bio pročitao. Drugdje pak izjavljuje da mu više od petnaest godina u ruke nije došao Tulije, Maron, ni itko od poganskih pisaca.²⁵

²⁰ Usp. *De doct. Christ.*, 1, 40.

²¹ Usp. Ep. 70 (Sveti J e r o n i m, *Izabrane poslanice*, preveo Ivan Marković, priredio Josip Bratulić, Književni krug Split, Split, 1990, 146-151).

²² »(...) *sed etiam liberales disciplinas usui veritatis aptiores, et quaedam morum praecepta utilissima continent, deque ipso uno Deo colendo nonnulla vera inveniuntur apud eos; quod eorum tanquam aurum et argentum, quod non ipsi instituerunt, sed de quibusdam quasi metallis divinae providentiae quae ubique infusa est, eruerunt, et quo perverse atque injuriose ad obsequia daemonum abutuntur, cum ab eorum misera societate sese animo separant, debet ab eis auferre christianus ad usum justum praedicanti Evangelii*« (A u g u s t i n, n. dj. [20]).

²³ J e r o n i m, n. dj. (21).

²⁴ *Isto*, 150.

²⁵ Usp. J e r o n i m, *Ep.* 22 (Eustohiji), n. dj. (21), 48; *Comm. in Ep. ad Gal.* 3, 485-486. Jeronimov san donosi i M a r u l i ć u *Životopisu svetog Jeronima*, LMD II, 48-51, te u Inst I, 205.

Dakle, unutarnja podvojenost pojedinaca i uopće kršćanske zajednice konstanta je odnosa prema antičkoj baštini. Jaz između poklonika i protivnika te baštine u renesansi je tek dodatno produbljen. No što je renesansa?

5.

Kao što se likovi na nekoj grafici percipiraju prvenstveno u njihovim glavnim crtama, a tek pozornijim promatranjem uočava se kako su te glavne crte satkane od mnoštva sitnih i ne uvijek jednako usmjerenih poteza, slično je i s društvenim pojavama. Renesansa se pojednostavljeno shvaća kao ponovna afirmacija antike kao više civilizacije, kao povratak zaboravljenim vrijednostima, ponovno oživljavanje klasičnih studija (*humana, non divina*), svakako otklon od svega srednjovjekovnog. Pri tom se gubi iz vida da ni srednji vijek nikad s antikom zapravo nije potpuno raskinuo i da je lista srednjovjekovnih pozajmica od antike oduža: u 11. i 12. st. u katedralnim se školama tumačilo Vergilija, Ovidija, Juvenala, Stacija, Horacija, Lukana, Salustija i dr.; u moralnim raspravama autori se nisu ustručavali citirati Cicerona i Seneku; i likovna djela pokazuju da je srednji vijek antiku manje zaboravio nego se obično misli. Uostalom, Danteov je vođa u *Božanstvenoj komediji* Vergilije, a najveće srednjovjekovno intelektualno zdanje – *Summa theologiae* – Jean Delumeau vidi kao Tomin pokušaj pomirenja Kristova nauka i Aristotelove filozofije.²⁶

Ipak, renesansa jest određen zaokret prema novom humanizmu: zanimanje se okrenulo od neba prema zemlji i čovjek je postao središte i mjera stvari. Tomu je pridonijelo ponovno vrjednovanje naslijeđa grčko-rimske starine. Naime, neki su humanisti u antici vidjeli uzor, izgubljeno »zlatno doba« koje je valjalo obnoviti. No renesansa je složen i slojevit fenomen koji nije moguće svesti na jedan zajednički nazivnik, pa je stoga doživjela različite interpretacije, koje su imale i gorljive pristaše i žestoke osporavatelje.

Opažajući pretjerano divljenje prema antici, svojevrsni kult antike (pri čemu su antički dekor i mitologija preplavili umjetničko stvaralaštvo), neki su renesansu vidjeli kao povratak, odnosno obnovu poganstva.²⁷ Takvo, u 19. st. rašireno po-

²⁶ Usp. Žan D e l i m o, *Civilizacija renesanse*, preveo Zoran Stanojević, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2007, 88 sl.

²⁷ Aby M. W a r b u r g (*La rinascità del paganesimo antico: contributi alla storia della cultura*, La Nuova Italia, Firenze, 1966; ²1991) o renesansi govori kao o ponovnom rođenju klasične antike suprotstavljene srednjem vijeku, kao o razdoblju obilježenom posvemašnjom suprotstavljenošću kršćanstva i poganstva. O recepciji i interpretaciji sadržaja iz antike usp. i Jean S e z n e c, *The Survival of the Pagan Gods: The Mythological Tradition and Its Place in Renaissance Humanism and Art*, s francuskog prevela Barbara F. Sessions, Princeton University Press, New Jersey, 1995. Nasuprot toj »vlažnoj« renesansi, koju vidi kao uzročnika svijui onodobnih zala, Ludwig von Pastor stavlja autentičnu kršćansku rene-

imanje renesanse kao tendencije prema poganstvu, čak usmjerene protiv Crkve, zanemaruje činjenicu da su brojne crkvene osobe, pa i one visokog ranga (primjerice Enea Silvio Piccolomini – papa Pio II.) kao autori ili mecene bile promicateljima antičke kulture. Povjesničari danas zaključuju kako nije bio posrijedi pokušaj da poganska religija zamijeni kršćansku, nego je, prema Kristelleru, poganska mitologija trijumfirala u tadašnjoj poeziji i raspravama (dakako, i u likovnoj umjetnosti) kao ukras.²⁸ Bilo kako bilo, otkriće klasične filozofije i znanosti, učestalost ideja i citata antičke provenijencije u spisima humanista ipak su za vjeru predstavljali izazov; *veneranda antiquitas* je, izgleda, poljuljala tadašnji svijet, unijela razdor i stvorila osjećaj ugroženosti vjere i sustava vrijednosti. Stoga valja imati na umu da renesansa nipošto nije jednoznačna pojava, pa ni odnos prema antičkoj baštini općenito, a ni kod našeg Marulića, nije jednostavan ni jednoznačan.

6.

Dok su u tom razdoblju antički svijet, kao kakvom optičkom varkom, jedni vidjeli kao koherentan, pun mudrosti i vrline, pa je bio prihvaćen kao uzor, ideal i mjera (i kao takav prozeo je književnost, znanost i umjetnost), za druge je takav pristup značio prevelik ustupak poganstvu, nauštrb kršćanstva. Da je stanje percipirano ozbiljnijim i opasnijim nego što to smatra Kristeller, da poplava elemenata poganske kulture nije viđena samo kao ukras nego i kao udar na vjeru (uz koju se vezuje pojam istine) i moral (uz koji se vezuje pojam vrline), ilustriraju neke reakcije koje ćemo u izboru navesti.

Lorenzo Valla je svojim naginjanjem epikurizmu u dijalogu *De voluptate* iz 1431.²⁹ izazvao polemike zbog kojih je morao napustiti Paviju. Učenja bergamskog kanonika Zanina de Solcia, nekad također bliska Epikurovim stavovima, kao »vrlo opasne zablude... protivne učenju svetih otaca« osudio je Pio II. bulom *Cum sicut accepimus* iz 1459.³⁰ Za novi poganski duh najkarakterističnija je bila novoari-

sansu. Usp. L. von P a s t o r, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance von der Wahl Innozenz' VIII. bis zum Tode Julius' II. 1484-1513: Einleitung*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1926; usp. i Mladen P a r l o v, *Propagator fidei: s Marulom na putu*, poglavlje »Renesansa i humanizam: 'restauratio' ili novo doba poganstva«, Crkva u svijetu, Split, 2012, 44 sl.

²⁸ Usp. Paul Oskar K r i s t e l l e r, *Il pensiero e le arti nel Rinascimento*, Donzelli, Roma, 2005, 43.

²⁹ Dijalog je Valla tri put redigirao i mijenjao mu naslov: *De vero falsoque bono* (1433), *De vero bono* (1444-1449) te ponovno *De vero falsoque bono* (usp. Domenico P i e t r o p a o l o, »On the Dignity of *Voluptas*: Valla's Philosophy of Pleasure. Notes on Maristella de Panizza Lorch, *A Defense of Life: Lorenzo Valla's Theory of Pleasure*«, *Quaderni d'italianistica*, 9 [1988] 1, 65).

³⁰ Usp. H. D e n z i n g e r – P. H u n e r m a n n, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i čudoređu*, preveo Ljudevit Plačko, Karitativni fond UPT, Đakovo, 2002, 307.

stotelovska škola u Padovi. Još u srednjem vijeku Padovansko je sveučilište bilo na glasu zbog heterodoksije, koja je vrhunac dosegla s Pietrom Pomponazzijem (1462-1525) i njegovim dovođenjem u pitanje besmrtnosti duše (djelo *De immortalitate animae*, dovršeno 1516) i učenjem o dvjema vrstama istine. Utjecaj tih ideja tijekom renesanse bio je snažan jer su one zadovoljavale potrebu za čistom racionalnošću i odustajale su od slaganja razuma i vjere, koje je obilježavalo srednji vijek.³¹ Protiv novoaristotelovaca, protiv nekih učenja o čudesima i razlikovanja dviju vrsta istina, odnosno o podvrgavanju filozofske istine teološkoj, očitovao se V. Lateranski sabor bulom Lava X. *Apostolici regiminis* (1513).

Budući da se u naše vrijeme sijač kukolja, stari neprijatelj ljudskog roda [usp. Mt 13,25], usudio nadosijavati i umnožavati na Gospodinovoj njivi neke vrlo pogubne zablude, koje su vjernici uvijek odbacivali, posebno pak o naravi razumne duše [...] Budući da istina niti najmanje ne proturječi istini, definiramo da je potpuno lažna svaka tvrdnja koja je suprotna istini prosvijetljene vjere [usp. *3017]; te još strože zabranjujemo odobravanje (takvog) učenja: sve takve laži koje se nalaze u tvrdnjama označavamo kao vrlo pogubna krivovjerja, a sve one koji ih posvuda siju (označavamo) kao odvratne i ružne krivovjernike i nevjernike, kao one koji ruše katoličku vjeru, koje treba izbjegavati i kažnjavati.³²

7.

Među neslužbenim reakcijama, ključni tekst za razumijevanje polemike koja se raspirila između pobornika i protivnika antike (i *studia humanitatis*) jest *Lucula noctis* (1405) dominikanca Giovannija Dominicija (1356-1419; dubrovački biskup 1407-1418). Spis je zapravo niz invektiva protiv studija poganskih klasika, protiv učitelja i propovjednika, profesora i književnika (posebno protiv Coluccia Salutatija), koji su u autorovim očima krivi jer su pridonijeli silnom i nekritičkom širenju i prodiranju klasika u školu i u propovijedi, tj. na sva ključna mjesta onodobnoga kulturnog i vjerničkog života. Autor se obrušava na pretjerano uvažavanje »poganskih« sadržaja uspoređujući ga s paljenjem svjetiljke iako

³¹ Usp. Guy B e d o u e l l e, *La storia della Chiesa*, Jaca Book, Milano, 1993, 97. Pomponazzijevu se knjigu izrugivalo na propovjedaonicama, katedrama i u pisanim polemikama te u Veneciji javno spalilo (usp. Eugenio G a r i n, *L'Umanesimo italiano. Filosofia e vita civile nel Rinascimento*, Laterza, Roma – Bari, 1986, 174).

³² H. D e n z i n g e r – P. H u n e r m a n n, n. dj. (30), 316. Sabor je raspravljao i o novoizumljenoj tehnici tiska te uveo preventivnu cenzuru. Pitanje knjiga starih poganskih pisaca još je dugo ostalo aktualno: sedmo pravilo Tridentskog koncila (1564) dopušta ih zbog ljepote i vlastitosti govora, ali određuje da ih dječaci nikako ne smiju čitati (str. 386).

postoji sunce, tj. objavljena istina. Kršćanima je korisnije orati zemlju nego se baviti poganskim knjigama.³³

Među žestokim protivnicima studija klasika bijahu također sveti Bernardin Sijenski (1380-1444) i Girolamo Savonarola. Prema njima poganski pisci, budući da su živjeli u tami zablude, nisu mogli naučavati ništa drugo do li zabludu pa je za kršćane, koji su spoznali istinu, bavljenje djelima grčko-rimske kulture beskorisno i nečasno. Kratko »Duhovno Isusovo kraljevstvo« koje je u Firenci uspostavio Savonarola (1495-1497) i spaljivanje nakita i slika antičkog nadahnuća na lomači ispraznosti neki povjesničari tumače upravo u svjetlu sukoba između pokušaja obnove poganstva i evanđeoske reforme.³⁴

Protiv kulta antike pisao je i humanist Benedetto Accolti (1415-1464). U dijalogu posvećenom Cosimu de' Medici raspravlja o tvrdnji: »Naši su drevni preci u vojništvu, u javnom i privatnom razboru, u talentu za lijepa umijeća i obrazovanosti u njima, pa i u moralu i čistoći života, uveliko nadmašili ljude ovoga doba i bliske prošlosti.« S time se ne slaže, pa sustavno i temeljito razlaže svoju tezu da »drevnim naraštajima ipak ne treba posve priznati prvenstvo u takvim stvarima«. On dapače nastoji pokazati da ljudi novijeg doba u svemu nadmašuju one koji su se istaknuli u antici – i s obzirom na ratničko umijeće, i na upravljanje javnim i privatnim poslovima, i na pjesništvo, govorništvo, pravnu znanost, slobodna umijeća i medicinu.³⁵

U ovom kontekstu nezaobilazna su još dva djela, također u formi dijaloga. Na račun nekritičkih i fanatičnih obožavatelja antike reagirao je i prvak humanista Erazmo satinom *Ciceronianus sive de optimo dicendi genere*.³⁶ U osnovi, to je kritika onog humanizma koji je od stila načinio idol zaboravivši da elokvencija ne može biti vrjednota neovisna o sadržaju. Čini se da je i Erazmo iza krilatice o nasljedovanju antičkih uzora nazirao opasnost od novog poganstva, kao da poruka vjere i njezini izričaji ne bi bili dostojni novoga, osvijetšenog čovjeka. Naime,

³³ Konzultirao sam izdanje Iohannes D o m i n i c u s, *Lucula noctis*, Librairie Alphonse Picard & Fils, Paris, 1908, dostupno na: <https://archive.org/details/luculanoctis00domi-goog> (usp. posebno pogl. 32, str. 263-266; usp. i Claudio M é s o n i a t, *Poetica theologia: la »Lucula noctis« di Giovanni Dominici e le dispute letterarie tra '300 e '400*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1984, 8; Rocco M o n t a n o, *Storia della letteratura italiana dal Medioevo alla fine del Settecento*, G. B. Vico, Napoli, 1974, 228).

³⁴ Usp. Guy B e d o u e l l e, n. dj. (31), 98.

³⁵ *Dialogus de praestantia virorum sui aevi ex bibliotheca illustrissimi ac eruditissimi viri Antonii Magliabechi*, Parmae, apud haeredes Marii Vignae, 1692, 43-44. O Accoltijevu dijalogu usp. Riccardo F u b i n, *L'umanesimo italiano e i suoi storici: origini rinascimentali, critica moderna*, Franco Angeli, Milano, 2001, 121 sl.

³⁶ Basileae, J. Froben, 1528. Erazmov *Bulephorus* (»savjetodavac«, predstavlja samo-ga Erazma koji izlaže kršćanski nauk) pobjeđuje i ozdravlja *Nosoponusa*, oboljela od idolatrijske strasti prema Ciceronu. Usp. A. G a m b a r o, »Introduzione. 'Ciceronianus' di Erasmo«, u: D. Erasmo di Rotterdam, *Il ciceroniano o dello stile migliore*, La Scuola Editrice, Brescia, 1965, str. L-LI).

kako upozorava prvak svih humanista, nazor prema kojem su sve neciceronovske riječi barbarske kao i postupak klasicizirajućega »presvlačenja« što ga Ciceronovi poklonici primjenjuju na kršćansku vjeru nisu samo smiješan antikvarski pokušaj nego također sadrže težnju da se potisne i sam sadržaj vjere. Erazmo opominje: ako se ne prihvaćaju riječi, slike i sintaksa kršćanskih autora, na koncu se ne prihvaća ni vjera; svojeglavo obnavljanje jezika starih nije samo protupovijesni potez nego i neprihvatanje providnosnoga Božjeg plana, prema kojem je klasičnu umjetnost i mudrost zamijenila kršćanska objava; klasične antičke autore ne treba zanemarivati, ali uz svijest o granicama prirodnog uma, što ga je nadišlo božansko prosvjetljenje, temelj kršćanskog nauka; pravo obnavljanje antike ne sastoji se u mahnitom i protupovijesnom nametanju, nego u sposobnosti da se učenje klasika aktualizira u novim oblicima. Erazmo smatra kako djela poganskih pjesnika i filozofa valja čitati, ali s određenim oprezom i alegorijski; tako se i u njima može naći mnogo uputa korisnih za život. Štoviše, to može biti probitačnije od Svetog pisma uzeta doslovno.³⁷

Nešto prije Erazmova dijaloga *Ciceronianus* iz 1528. objavljen je slično polemički intoniran Marulićev *Dijalog o Herkulu* (1524.), koji problematizira odnos kršćanskih pisaca prema privlačnim mitološkim sadržajima ili općenito prema antičkoj kulturnoj baštini (predstavljenoj njezinim najvećim junakom Herkulom).³⁸ Pred nama izranjaju oba Marulića: u liku Pjesnika istinski predstavnik humanizma, izvrstan poznavatelj antičke mitologije, koju drži obvezujućom u moralnom i pjesničkom smislu, a u liku Bogoslova kršćanski revnitelj kojem je stalo do vrline u perspektivi vječnosti. U razgovoru tih dvaju likova se s obzirom na ono »pogansko« isprepliću sve bitne niti kršćanske tradicije. Osnovna je misao izražena rečenicom: »Pjesnici štošta izmišljaju pod čime hoće da se krije alegorija bilo prirode bilo značaja, bilo da je riječ, štoviše, o zamračenu značenju u vezi s nekim stvarnim događajem.«³⁹ To znači da mitove valja racionalno objasniti, odnosno alegorijskim tumačenjem doći do pouka relevantnih za kršćane – do tropološkoga (moralnog) smisla, koji Marulića najviše zanima.

³⁷ (...) *observandum in omnibus litteris, quae ex simplici sensu et mysterio tamquam corpore atque animo constant, ut contempta littera ad mysterium potissimum spectes (...) Immo fortasse plusculo fructu legetur fabula poetica cum allegoria quam narratio sacrorum librorum, si consistas in cortice* (E r a s m u s Rotterdanius, *Enchiridion militis Christiani, Canon quintus*, u: E r a s m u s von Rotterdam, *Ausgewählte Schriften*, Bd. I, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1990, 188;190); usp. Bratislav L u č i n, n. dj. (3), 23, bilj. 24; Elisabeth von E r d m a n n, »Marko Marulić zwischen Poetik und Theologie: *Davidias, Dialogus de Hercule a Christicolis superato* (1524) und *Tropologica Davidiadis expositio*«, CM XIX (2010), 125–140.

³⁸ *Liber Marci Maruli Spalatensis de laudibus Herculis, interlocutores poeta et theologus*, Venetiis, per Bernardinum de Vitalibus, 1524. Raščlambu *Hercul.* v. u Bratislav L u č i n, n. dj. (3), 17-35.

³⁹ LMD I, 74.

No pored alegorijskog dekodiranja djelâ slavnog junaka, Marulić pribjegava i drevnom toposu nadmašivanja. Ne samo da se znanje i mudrost pogana ne mogu mjeriti s objavljenom kršćanskom istinom (»više vjere treba pokloniti božanskomu negoli ljudskomu pismu«⁴⁰) nego Marulićev Bogoslov, kao i Accolti, tvrdi da se u današnje vrijeme izvode djela »hrabrija, uzvišenija i veličajnija«⁴¹ od pothvata mitskog heroja o kojima pripovijeda Pjesnik. Ovaj na koncu skrušeno priznaje kako je doživio svojevršno prosvjetljenje, da je Bogoslov po pobjedama nadmašio slavnoga Herkula, te mu zahvaljuje što ga je »riješio zablude« i omogućio mu da shvati istinitije misli.⁴²

Razmjerno kratak Marulićev spis ukazuje se »čvorištem znatnog broja tradicijskih niti i stjecištem raznovrsnih silnica«.⁴³ Prema splitskom humanistu, na razini sadržaja kršćanska istina i vrlina nadmašuju one poganske, a na razini forme prvenstvo imaju klasični autori. U posvetnoj poslanici on izražava zadovoljstvo što je sama zgrada svete Crkve, koja je zbog nebrige priprostih mislilaca ostala gotovo gola, zahvaljujući Erazmu (čija je djela Splićanin dobio od destinataru posvete, Tome Nigera) ponovno zablislala od drevnih ukrasa te se sja oličena bojama krasnorječja (*pigmenta rhetorica*).⁴⁴ Dijalog, napisan pred kraj života, potvrđuje Marulićevo trajno dvojestvo.

O razlozima »protuantičkih« izričaja, a i o kontekstu u kojem je pisao, pored dosad iznesenog ponešto naslućujemo iz samih njegovih riječi. Naime, kad se čitaju neka mjesta u *Instituciji* i *Evandelistaru*, dobiva se dojam da Marulić reagira na vrlo raširenu pojavu: mnogi se dive drevnim bilo rimskim, bilo grčkim, bilo drugim štovateljima ispraznih bogova, pa slijede Katone, Scipione i ostale naučavatelje ljudske mudrosti. Takvi, očarani ispraznom rječitošću poganskih pjesnika, više uživaju u izmišljenim pričama negoli u nauku istine; na Sveto pismo neće ni da se osvrnu, pjesništvo pretpostavljaju Evandjelju, Barabu Kristu.⁴⁵ I premda su naučili same laži, smatraju se učenima, veoma su cijenjeni kao obrazovani, i svi posvuda na sva usta govore o njima.⁴⁶ Uvažavajući oštroumnost poganskih filozofa, neki smatraju kako ništa ne treba vjerovati što sam ljudski um ne može istražiti, pa se, okorjeli u svojoj izopačenosti, čak izruguju našem vjerovanju.⁴⁷ Štoviše, i neki koji su prihvatili dužnost crkvenih naučavatelja napuštaju Evanđelje i bave se nevažnim stvarima: »mudruju iznoseći dubokoumne zaključke i doskočice ili pjevaju pjesničke izmišljotine i troše vrijeme na pisanje povijesti poganskih naroda ili raspravljaju o gibanju nebeskih tijela i prirodi zvijezda, ne

⁴⁰ LMD I, 73; usp. A u g u s t i n, n. dj. (20), 2, 42.

⁴¹ LMD I, 71.

⁴² LMD I, 92.

⁴³ Bratislav L u č i n, n. dj. (3), 17.

⁴⁴ Usp. LMD I, 19.

⁴⁵ Usp. Inst I, 58; 211.

⁴⁶ Usp. Ev I, 133; Ins I, 211.

⁴⁷ Usp. Ev I, 82.

istražujući ono što bi pridonosilo spasenju duša, nego ono što raznježuje i raduje uši slušalaca«. ⁴⁸

Je li posrijedi bilo nametanje mode, je li priklanjanje klasiци bilo nekom vrstom snobizma, izraz težnje k elitizmu – nije jednostavno odgovoriti. Svakako, Marulić cijeni oštroumnost i mudrost pogana, uglađenost njihova govora i milozvučnost njihovih pjesama. No ne vidi njihovu korisnost u perspektivi spasenja i vječnosti pa stoga poziva da se »poganska glupost« odbaci, a usvoji mudrost kojoj nas nije učio čovjek, nego Bog. Ta mudrost, za kojom je cijela poganska akademija bezuspješno tragala, može se – ustvrdit će on – naći samo u Svetim pismima; u njima, doduše, nema privlačnosti odveć kićene rečenice ni ukrasa svojstvena dotjeranu izričaju, ali istina dovoljno blista svojom iskrenosti, pa joj nisu potrebne tuđe boje. ⁴⁹

Na koncu može se zaključiti da Marulić nije isključivo vjerski pisac, kako ga se shvaća prema recepcijskom stereotipu, nego se iz njegova opusa zrcali kompleksna osobnost. Iako živi na rubu zapadnog svijeta, pritisnuta otomanskom prijetnjom, on se pokazuje kao vrhunski europski intelektualac i pisac na razmeđu 15. i 16. st. Pravi je predstavnik humanizma, izvrstan poznavatelj i poklonik umjetnosti riječi antičkih klasika koji prihvaća poetičke postulate epohe. On poznaje misaona i duhovna strujanja u zapadnom svijetu, u kojem je upotreba elemenata antičke baštine kao teme ili ornamenta književnih djela općeprihvaćena konvencija. Tu baštinu i sam ugrađuje u svoja djela bez bojazni da će uzvišene biblijske teme »kontaminirati« profanom »poganskom« pjesničkom nadogradnjom, mada se u drugim slučajevima izriječom te tradicije kao proizvoda predkršćanske religije odriče. Možemo reći da je kozmopolit jer receptivno i emitivno komunicira s tim zapadnim svijetom; u svome stvaralaštvu respektira njegov ukus, pa i biblijsku objavu i kršćansku duhovnost nastoji prodahnuti antičkom mudroču i poetikom.

Međutim, kad je ravnojesje narušeno, u slučajevima pretjerane i problematične »antikizacije«, izvrnute ljestvice vrijednosti i zamjene mjesta bitnog i nebitnog, Marulić se izjašnjava odlučno i nedvosmisleno. Formi pretpostavlja sadržaj, istini objavljenu istinu, zemaljskom i prolaznom ono nebesko i vječno, stjecanju isprazne (pjesničke) slave spasenje duše, ljudskim domišljanjima božansku mudrost, skrivenu u otajstvu, a objavljenu u Svetim pismima i utjelovljenu u Kristu. Ukratko, uočeno Marulićevo dvojtvo može se razumjeti samo u svjetlu njegova nastojanja uspostave ravnoteže i hijerarhije vrjednota, u perspektivi vječnoga blaženstva.

⁴⁸ Ev II, 219-220.

⁴⁹ Usp. Ev I, 136; Ev I, 273-274; 279.

Branko Jozić

TWO FACES OF MARKO MARULIĆ:
A DUAL ATTITUDE TO THE ANCIENT HERITAGE

Marulić is a writer at the watershed of ages and worlds, inhabiting a world of divergent cultural and social tendencies. Two traditions, the Christian and the Ancient, jointly underpin his work. Hence with respect to the ancient heritage, there is a clear discordance in his work: the frequently stated rejection of antiquity is at odds with the places where he enjoins and practices a positive attitude to the ancient world. Thus from the oeuvre as a whole two apparently opposed Marulićs emerge. On the one hand we can find a Marulić who recommends the reading of the books of the pagan writers, adopting and internalising anything in them that can lead to a virtuous life. He himself from his youth read, acquired and made extracts from them. He avidly collected and explained ancient epigraphs, worked on mythological themes in his poetic works (which greatly outnumber those based on religious topics). Even when he formally renounces the Muses and Apollo, he cannot do without the »poetic vanities«, even in the handling of Christian themes. He ornaments his poems, enhancing them with deliberate or unconscious reminiscences of antiquity, using the terminology and stereotyped expressions of Classical poetry. This is the Marulić who adores antiquity and for whom »ancient and exalted poets« have canonical value.

On the other hand there is the Marulić who programmatically rejects Graeco-Roman antiquity, who expresses open hostility to the poetic inventions and saws of the pagans, who asks his readers totally to disassociate themselves from the inutile pleasure of the reading of such works, who enjoins silence about the acuity of the philosophers, contempt for their madness and the reading of only what shows us the path to immortality.

From the times of the apostles, via the apologetes and the early church fathers, the confusing and paradoxical attitude to the pagan and to the ancient literary heritage had been a constant, ranging from total withdrawal from all that is pagan, to concessions and the quotation of classical authors (in the text, for the sake of illustration, some thoughts of Augustine, St Jerome and Basil the Great are quoted). In the Renaissance the idolisation of Antiquity was additionally stressed, and this, as it were, cult of Antiquity, gave rise to fierce contention, even to the opinion that Christians must not only not read ancient writers and poets, but should even burn their works in public. As well as the stances of the 5th Lateran Council and Pope Pius II against the pagan heritage, the reactions of Giovanni Dominici, Bernard of Siena, Girolamo Savanarola, Benedetto Accolti, Erasmus and Marulić himself are cited.

The conclusion concerning the reasons why Marulić fought shy of the classical heritage is drawn from his own words. He is reacting to a very widespread

and in his opinion deleterious phenomenon: many admire the ancient worshippers of false gods and, captivated by the vacuous eloquence of the pagan poets, relish invented stories more than the doctrine of truth; they think that nothing can be believed that the human mind itself cannot investigate and, adds Marulić, hardened in their perversion even make mock of Christian belief. What is more, he warns, some church scholars have abandoned the gospels and are dealing with unimportant things: they philosophise or sing poetic inventions instead of exploring what would contribute to the salvation of souls.

Was this viewpoint of his a reaction to a kind of almost imposed fashion – according to which everything coloured with Antiquity is advanced and an inclination to the Classics an expression of elitism – is not easy to answer. Certainly Marulić valued the acuity and wisdom of the pagans, the polish of their speech and the mellifluousness of their poems. But, *sub specie aeternitatis* and of salvation he does not see their usefulness, and thus calls for »pagan foolishness« to be cast aside, the wisdom that we are taught not by man but by God to be adopted.

From all this it can be concluded that Marulić was not exclusively a religious writer, as he is understood to be in the receptive stereotype. Rather, a complex personality is reflected from his oeuvre: a European intellectual of wide horizons, a real representative of humanism, an outstanding connoisseur and admirer of the writing of Ancient classics. In reception and emission he communicates with the European cultural community; in his creative work he respects its taste and adapts himself to the poetic postulates of the age, and endeavours to suffuse the Biblical revelation and Christian spirituality with ancient wisdom and poetics. He incorporates elements of the ancient heritage into his works without any fears that the exalted Biblical themes will be contaminated with the profane and pagan poetic superstructure. However, he does state his opinion resolutely and unambiguously concerning phenomena that he considers to be a distortion of the equilibrium, to be exaggerated and dangerous antiquisation, inversion of the scale of values and replacement of the essential by the dispensable. He specifically rejects such a tradition as an artefact of the pre-Christian religion, he privileges content over form, truth over revealed truth, the eternal and the divine over the earthly and transient, the salvation of the soul to the acquisition of vain poetic fame, divine wisdom concealed in the mystery, revealed in the Gospel and incarnated in Christ to human ingenuity. The duality of Marulić noted can be understood only in the light of an endeavour to establish a balance and for a hierarchy of values in the perspective of eternal bliss.

Key words: Marko Marulić, Christian humanism, ancient heritage, Renaissance

